հնութիւններին վերաբերող, որոնց լուծելը քանի յետաձգվի, այնքան դժուար կը լինի:

Լրագիրների տեղեկութիւնների համեմատ կովկասեան համալսարանի բացման համար, բացի հողից, որ Թիֆլիսը ձրիաբար է տալիս, 160,000 պատրաստի գումար կայ, որից 100,000 ր. Թիֆլիսն է նուիրել, 40,000 Քութայիսի կալուածական բանկը և 20,000 Քութայիս քաղաքը: Այդ նուիրատուութիւնները արված են կամաւորապէս և երկրի համար ամենադժուար ժամանակ: Թէպէտ 160,000 ր. գումարը բաւական աննշան է, եթէ համեմատենք հարկաւոր եղած ծախսերի գումարի հետ, բայց որովհետև միւս քաղաքներն էլ անտարբեր չեն մնայ դէպի կովկասեան համալսարանը, բացի այդ համալսարանի համար կարելի կը լինի ծախսել այն գումարները, որոնք գործ են ածվում զանազան օգտակար ձեռնարկութիւնների համար, ուրեմն պետական գանձարանը շատ քիչ ծախսեր կանի և տեղական միջոցները աւելի օգտակար կերպով կը գործածվեն:

Ներկայումս շատ հիմնարկութիւններ գոյութիւն ունեն միայն դիրեկտօրների համար: Գնացէք Թիֆլիս, կովկասեան թանգարանը և դուք գլխաւոր մուտքի դրան մօտ կը տեսնէք D-r Gustav Radde, թանգարանի դիրեկտօրի հասցէն, որը շինութեան ամենալաւ բաժնի մէջ է բնակվում, իսկ թանգարանը պէտք է մտնել ետևի մուտքով: Դեռ լաւ է, որ շաբաթվայ մէջ գոնեա մի քանի անգամ թանգարանը բաց է լինում, իսկ գրադարանը ամբողջ ամառը փակված է լինում և այնտեղից ոչինչ տեղեկութիւն չէ կարելի ստանալ: Բայց թանգարանը քննելուց յետոյ էլ ոչինչ օգուտ չէք ստանայ, որովհետև հանքային օրինակները մարդու հասակից բարձր են դարսված, իսկ օրինակների տեղերը չեն որոշված:

Մինչև այժմ արած նուիրատուութեան քանակութեամբ Քութայիսն էլ Թիֆլիսից յետ չէ մնացել, այդ պատճառով աւելի լաւ է համալսարանի տեղը չը որոշել, մինչև այդ հարցը լաւ չը քննվի, որովհետև Քութայիսն էլ բաւական շատ յարմարութիւններ ունի և մինչև անգամ մի քանի առաւելութիւններ Թիֆլիսից:

Հասկանալի է, որ բանալով կովկասեան համալսարան, պէտք է ձգտել, որ համալսարանին որքան կարելի է ընդարձակ միջոցներ տրվին ծաղկելու համար: Այդ պատճառով պէտք է չը կրկնել այն սխալը, որ պատահեց Վարշավայի համալսարանի հետ, որ միայն անունով է համալսարան և շարունակում է մնալ միայն բարձր ուսումնարան: Իմ կարծիքով Վարշավայի բարձր ուսումնարանը այժմեան համալսարանից աւելի մեծ առաւելութիւններ ունէր: Այդ ուսումնարանի բոլոր ուսուցիչները հաւասար իրաւունքներ ունէին: Եթէ ցանկալի է բուն ռուսական համալսարան, ուրեմն պէտք չէ օտարներին ընդունել, իսկ եթէ ընդունվում են և օտարները, պէտք է նրանց նոյն իրաւունքները տալ, ինչ որ ունեն ռուս դասախօսները: Եթէ հինգ տարվայ ծառայութիւնը ռոճիկի աւելուածի իրաւունք է տալիս, հարկաւոր է, որ այդ իրաւունքը իրական լինի և ոչ թէ կախված լինի րէկտօրի անձնական հայացքից:

Կովկասեան համալսարանի գլխաւոր բաժիններից մէկը անկասկած ֆիզիկօ-մաթեմատիկական բաժինը կը լինի: Հէնց սկզբից հարկաւոր է նրան այնպիսի դրութեան մէջ դնել, որ կարողանայ ամենամեծ օգուտը տալ: Այդ նպատակին գլխաւորապէս երկու միջոցներով կարելի է հասնել, բանալով ֆիզիկօ-քիմիական բաժին և ընդունելով րէալական ուսումնարանների աշակերտներին գոնեա ֆիզիկօ-մաթեմատիկական բաժնի մէջ:

Ֆիզիկօ-քիմիական մասը հասցնում է տարրերի աւելի խնլացի բաժանմանը և միմեանց հետ կապ ունեցող գիտութիւնների միացմանը: Այդպիսի բաժին կայ Խարկովի համալսարանի մէջ: Կիևի համալսարանը թէպէտ և խնդրեց թոյլտուութիւն մինիստրութենից, բայց չը ստացաւ զանազան պատճառներով:

Րէալական ուսումնարանները ծանր և անբարեյաջող հանգամանքներով են շրջապատված: Երևում է, որ նրանք ժողովրդական լուսաւորութեան մինիստրութեան անհարազատ զաւակներ էին, էլ չենք խօսում, որ այդ ուսումնարաններից խլվեցաւ գիմնազիա անունը, մեղալ ստանալու իրաւունքը և այլն: Նրանք իսկապէս այն էլ չէին, ինչ որ պէտք է լինէին սկզբնական նախագծին համեմատ: Կլասիկական գիմնազիայից րէալական ուսումնարանի համապատասխան դասատուն անցնելը առանց քննութեան, րէալական ուսումնարաններին վատ աշակերտների հաւաքածու էր դարձնում: Այսպիսի տեղափոխութիւն կարելի դարձնելու համար հարկաւոր եղաւ րէալական դպրոցի IV դասատունը յարմարացնել կլասիկական գիմնազիայի նոյն դասատանը և այդպիսով չափազանց ծանրաբեռնել V դասատունը:

Րէալական ուսումնարանների մէջ բացակայ են լրացուցիչ այն դասատունները, որտեղ սկզբնական նախագծին համեմատ պէտք է պատրաստվէին համալսարան մտնել ցանկացող րէալական ուսումնարանների աշակերտները:

Հարկաւոր է րէալական ուսումնարանների ուսումնական շրջանին մի տարի էլ աւելացնել և լրացուցիչ դասատան կուրսը բաժանել եօթ տարիների վրա (ուսումնական ամբողջ շրջանի վրա) և ուսումը աջողութեամբ աւարտող աշակերտներին իրաւունք տալ ոչ թէ միայն բարձրագոյն մասնագիտական ուսումնարանները մտնել, այլ և համալսարանի ֆիզիկօ-մաթեմատիկական բաժինը:

ՆԱՄԱԿ ՀԻՆ-ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻՑ

—

12 յուլիսի

Ձեր պատուական լրագրի № 114 տպված էր մի լուր Թմբուլ գիւղից, որպէս թէ իմ և թեմական տեսուչ պ. Պռօշեանցի աշխատութեամբ նոյն գիւղի բնակիչ պ. Բաղալ Կոնստանեանցը կտակեց Նախիջևանի երկսեռ դպրոցներին 5000 րուբլի, և ես և պ. Պռօշեանցը այդ կտակը հաստատեցինք: Որովհետև այդ լուրի մէջ յիշվում է իմ անունը, արդարութիւնը երևան հանելու համար հարկաւոր եմ համարում գրել այդ մի քանի խօսքերը: Ոչ ես և ոչ Պռօշեանցը ոչ մի աշխատութիւն չենք յանձն առել համոզելու պ. Կոնստանեանցին կտակ անելու և չէինք կարող էլ կտակը հաստատել, որովհետև առաքեալն ասում է «կտակ զկնի մահուան հաստատեսցի»: Իսկ պ. Կոնստանեանցը անցեալ 1879 ամի 7 յուլիսի առաջարկեց ինձ, ինչպէս տեղական նօտարիուսի, վաւերացնելու կտակը, որի մէջ նա նշանակեց Նախիջևանի երկսեռ դպրոցներին 5000 րուբլի, Երուսաղէմայ սուրբ Յակոբայ դպրոցին 3000 րուբլի և սուրբ Էջմիածնի վանքին 100 րուբլի և այդ տեղեկութիւնները իր ժամանակին հրատարակվեցան «Մշակի» մէջ:

Աւելորդ չեմ համարում մի քանի խօսք հաղորդել պ. Պռօշեանցի Նախիջևան գալու և տեղական դպրոցների վերաբերութեամբ կատարած կարգադրութիւնների մասին: Անցեալ յունիսին պ. Պռօշեանցը շնորհ բերեց Նախիջևան և կամեցաւ յարութիւն տալ տղայոց մեռեալ դպրոցին, որը փակված էր հոգաբարձուների և վարժապետների մէջ ծագած զանազան անբաւականութիւնների պատճառով: Իսկ այդ նորան չը յաջողվեց, որովհետև նա իր անհամբեր, անտեղի, անվայել խօսքերով հոգաբարձուաց նստի մէջ, անպատուեց մի քանի հոգաբարձուների, յարուց նոցա, վարժապետների և ժողովրդի մէջ աւելի մեծ կուսակցութիւններ: Յետոյ փոշմանեց, և աշխատեց իր սխալը ուղղել, սկսեց քարոզներ կարդալ, խնդրել այս կամ այն պարոններին, որ մի ընդհանուր ժողով կազմեն, հաշիւ առնեն հոգաբարձուներից, որոնք մեղաւորին և ուսումնարան փակողին,—այդ էլ չը յաջողվեց: Վերջապէս կայծնի, Ցուցայի անէծքը թափեց Նախիջևանցիների վրա ու հեռացաւ: Այդ բոլոր խայտառակութիւններից յետոյ, օգուտ քաղելով հին հոգաբարձուների և վարժապետների հրաժարական տալուց, մի քանի ուսեալ երիտասարդներ երկսեռ դպրոցների ղեկը իրանց ձեռքը առին, աշակերտներին և աշակերտուհիներին աշխոյժ տալու և նոցա տարեկան աշխատութիւնը իմանալու համար նշանակեցին հարցաքննութիւններ և հանդիսաւոր կերպով ակտ կատարեցին: Իսկ հիմայ նոյն պարոնները ամեն կերպ ջանքեր և աշխատութիւններ գործ են դնում դպրոցների բարոյական և նիւթական դրութիւնը բարելաւաց-

---

կարելի կը լինի մեր ուսումնարանների տնտեսական և ուսումնական մասերի մէջ կատարել հետևեալ վերանորոգութիւնը:

Մեր բաժանած վեց կարգի բոլոր ուսումնարանների դրամական և անշարժ կայքերը և նորանցից ստացված բոլոր եկամուտները յանձնել մի կենտրոնական ժողովի իշխանութեան, որ կանուանվի ընդհանուր տնտեսա-ուսումնական ժողով:

Միանգամ որ այս տնտեսա-ուսումնական ժողովը ուսումնարանաց այստեղ այնտեղ ցրված դրամագլուխները և անշարժ կայքերից ստացված եկամուտները կենտրոնացնելու իրաւունքը ունեցաւ, այնուհետև կարելի է բոլոր ուսումնարանների անունով եղած դրամագլուխները հանել զանազան մասնաւոր բանկերից, յետ առնել մասնաւոր անձերից և անմիջապէս, միացնելով ի միասին, տալ բոլորը ի շահեցողութիւն մի որ և է պետական բանկում: Ուսումնարանաց անշարժ կայքերից ստացված բոլոր եկամուտների մի որոշված փոքր բաժինը անընդհատ ուղարկել նոյն պետական բանկը ընդհանուր դրամագլուխը աճեցնելու նպատակաւ, իսկ միւս մնացած մեծ բաժինը ուղղակի գործածել ուսումնարանների տնտեսական և ուսումնական մասերը հոգալու համար: Այսպէսով բոլոր մեր ուսումնարանները կունենան մի ընդհանուր դրամագլուխ և ընդհանուր անշարժ կայքեր, որոնցից ստացված եկամուտները դիւրին կը լինի մասնադրել ուսումնարանների վրա:

Ուսումնարանաց ընդհանուր դրամագլուխը աճեցնելու նպատակաւ տնտեսա-ուսումնական ժողովը պէտք է ի նկատի ունենայ հետևեալ աղբիւրներն էլ:

Մանկավարժական ասպարիզում ամեն մի գործողից պահանջել միանուագ 20 րուբլի, երբ ուսուցիչը գիւղական ուսումնարաններում ուսուցչութիւն անելու վկայական կը ստանայ. քաղաքական երկսեռ ծխական դպրոցներում ծառայողներից, ուսուցչական վկայական տալու ժամանակ, պահանջել միանուագ 25 րուբ., թեմական դպրոցներում ծառայողներից—30 րուբլ և հոգևորականաց ուսումնարաններում ծառայողներից պահանջել միանուագ 35 րուբլի *):

Մտցնել բոլոր եկեղեցիներում ուսումնարանաց անունով մտադանձարան: Պահանջել ամեն մի նորեկ մանչ կամ աղջիկ ուսանողից 25 կոպ.: Գիւղական ուսումնարաններում աւարտող ուսանողից պահանջել 30 կոպ., երբ սրա ուսման աւարտելուն վկայական կը տրվի: Քաղաքական երկսեռ ուսումնարաններում աւարտողներից պահանջել 1 րուբլ իւրաքանչիւրից: Թեմական դպրոցներում իւրաքանչիւր ուսումնաւարտ ուսանողից վկայական տալուց առաջ պահանջել 2 րուբլ: Հոգևորականաց ուսումնարաններում ուսումնաւարտ ուսանողից վկայական տալու ժամանակ պահանջել 3 ր., իսկ երբ մի ուսանող, առանց ուսման ընթացքը աւարտելու, ուսումնարանից դուրս է ելում և կը ցանկայ վկայական ունենալ, թէ ինքը այս կամ այն դասարանի աշակերտ է եղել, այս դէպքերում պահանջել իւրաքանչիւրից, նայելով որ կարգի ուսումնարանի աշակերտ է, ուսումնաւարտ ուսանողների վկայականաց համար վերևը նշանակված գների կէսը: Մասնաւոր գիւղական երկսեռ ուսումնարան բաց անող ուսուցչից *) պահանջել ամենայն տարի, քանի որ ուսումնարանի գոյութիւնը չէ վերջացած, 120 րուբլ: Քաղաքական երկսեռ ուսումնարան բաց անողից էլ տարեկան 180 րուբլ պահանջել: (Այս տեսակ մասնաւոր երկսեռ ուսումնարանների ուսումնական մասը տնտեսա-ուսումնական ժողովը առնում է իր լիակատար իրաւասութեան տակ):

Այս տեսակ աղբիւրներից բաւական նշանաւոր գումարներ հետզհետէ կազմելով, կարելի է ուսումնարանաց ընդհանուր դրամագլուխը կամաց կամաց աճեցնել:

Ուսումնարանաց ընդհանուր դրամագլխին ոչ մի դէպքում պէտք չէ դիպչել. իսկ սորանից ստացված տոկոսների մեծ բաժինը գործածել դպրոցների ուսումնական մասի վրա, օրինակ ուսումնարանական գործում ծառայողների ռոճիկները մատակարարել և դպրոցների ուսումնական պիտոյքները հոգալ: Իսկ ընդհանուր դրամագլխից ստացված տոկոսների մի բաժինն էլ յատկացնել դպրոցների շինութեանց համար: Երբ ընդհանուր դրամագլխի շահերը գործածվելիս լինեն ուսումնարանների տնտեսական և ուսումնական ապահովութեան համար, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ հարկաւոր է այդ տոկոսների մի մասը յետ ձգել միայն և եթ մանկավարժական ասպարիզում գործողների ապագան ապահովելու նպատակաւ, այսինքն կազմել մի տեսակ հասոյթի կասսա (пенсионная касса), որի կազմակերպութեան միւս գլխաւոր աղբիւրը կը լինի իւրաքանչիւր մանկավարժի ռոճկի մի մասը անընդհատ պահանջելով: Ահա այս հասոյթի արկղից կը բաժանվեն ծառայողաց, նայելով նոցա պաշտօնավարութեան ժամանակամիջոցին, պատկանելիք հասոյթները: Հասոյթի արկղը հիմնելը մեզ թւում է ուսումնարանի գլխաւոր բարենորոգումներից մէկը, վասն զի հայ ուսուցչի վիճակը յարատև և հիմնովին կերպով ապահովելուց վերջը միայն կարելի է արժանաւոր և իրանց գործին հմուտ դասատուներ գտնել: Գուցէ այդ ամենահարկաւոր պայմանի բացակայութիւնից է գլխաւորապէս, որ մեր ուսումնարանները զրկված են հմուտ մանկավարժներից: Իսկ եթէ վերոգրեալ ընդհանուր դրամագլխի շահերի մի մասից կարելի կը լինի կազմել անակնկալ ծախսերի համար մի արկղ էլ, այդ աւելի լաւ, վասն զի այն ատեն կարելի է օգուտ քաղել այդ արկղից ամենայն դէպքերում, երբ ազգին յանկարծակի վրա է հասնում մի սոսկալի դժբախտութիւն, ինչպէս օրինակ այս տարվայ սովը: Նեղ օրվայ համար այս տեսակ մի մշտական աղբիւր ունենալը՝ մանաւանդ հարկաւոր է հայոց ազգին անոր համար, որ մենք դառնագոյն փորձերով արդէն տեսանք, որ երբ Տաճկահայաստանում հարիւրներով կոտորվում են սովից մեր եղբայրները, ամեն ջանք գործ դնելուց էլ վերջը, դարձեալ չենք կարողանում ամենանուազ անգամ օգնութիւն հասցնել նոցա:

Ամենայն քաղաքի կամ գիւղի մէջ, ուր հիմնված է արդէն կամ որոշված է հիմնել մի որ և է ուսումնարան, անշուշտ հարկաւոր է գոնէ տարին մի անգամ հայ բնակչաց ճիշդ վիճակագրութիւնը անել և յետոյ ըստ այնմ ուսումնարանների թիւը աւելացնել կամ պակասեցնել: Այս կերպով կունենայինք գոնէ Ռուսաստանի բոլոր հայ բնակչաց մօտաւորապէս ճիշդ թիւը, որ մինչև այժմ անհնարին է եղած իմանալ *)

Կենտրոնական տնտեսա-ուսումնական ժողովը պէտք է ունենայ տպարան, բոլոր ուսումնարանաց համար ուսումնական պիտոյքների դեպօ և մի մանկավարժական շաբաթաթերթ, որով կարելի կը լինի ուսումնարաններին մի որոշ ուղղութիւն տալ:

Վերոգրեալից մենք հետևեցնում ենք, որ բոլոր մեր ուսումնարանների շարժական և անշարժ կայքերը մի ընդհանուր կենտրոնական տնտեսա-ուսումնական ժողովի իրաւասութեան ենթարկելուց վերջը և կազմելով մի ընդհանուր ուսումնարանական դրամագլուխ հանդերձ հասոյթի և անակնկալ ծախսերի արկղներով, մենք համոզված ենք որ այդ կերպով միայն կարելի է մեր ուսումնարանների առաջին հիմքը, այն է տնտեսական մասը վերանորոգել և հաստատուն կերպով կազմակերպել:

Սորանից վերջը կը մնայ նոյն տնտեսա-ուսումնական ժողովին վերանորոգել և նպատակայարմար կերպով կազմակերպել մեր ուսումնարանների երկրորդ գլխաւոր հիմքը, այն է ուսումնական մասը: Սորա համար մենք անհրաժեշտ ենք համարում յիշեցնել ընթերցողին գիտելիքներ, որոնք հետևեալն են:

(Կը շարունակվի)

*) Ուսուցչաց վկայականների և գիւղական, քաղաքական և հոգևորականաց ուսումնարանների մասին տես նախագծի յետագայ ուսումնական մասի մէջ.

*) Ուսուցչական վկայական ունեցողին միայն հարկաւոր է թոյլ տալ մասնաւոր ուսումնարան բաց անել.

*) Այս կարևոր հարցի մասին «Մշակը» իր անցեալ տարվայ համարներում մի քանի անգամ հրաւէրներ կարդաց, բայց ցաւակցաբար անցան ապարդիւն.

նիլու և մեծ յոյս կայ, որ ապագայում մեր դըպրոցները բաւական բարեկարգված կը լինեն։

Մկ. Մելքեանց

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Ալէքսանդրապօլ, 16-ին յուլիսի

Սակաւ չէ պատահում, որ մեր պարբերական հրատարակութիւնների զաւառական թղթակցութիւնները, գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար միմեանց նմանեցնում են իրանց յօդուածների ստորագրութիւնները, որից յառաջ է գալիս, որ մինը միւսի աշխատանքն է սեփականացնում, որպէս թէ մի մեծ ծառայութիւն արած լինէր ընդհանուրի համար։ Եթէ այդպիսի ընթացքը թղթակցութիւնների համար ազատ թողած լինէր, շատ հաւանական է, որ մի թղթակից ուրիշի անուան տակ կարող էր գրել այն, ինչ որ կամենար, բայց կարծում ենք, որ խմբագրութեան կողմից հարկաւոր է, որ ընտրութիւն լինի ստորագրութիւնների վերաբերութեամբ։

Մեր կարծիքով, եթէ մի թղթակից քանի մի անգամ արդէն ուղարկած է յօդուածներ մի յայտնի ստորագրութեամբ, նրանից յետոյ հարկաւոր չի լինի ընդունել նոյնպիսի ստորագրութեամբ մի ուրիշ յօդուած, թէկուզ նորա բովանդակութիւնը բոլորովին այլ լինէր։

Այդպէս ահա տեսանք մի յօդուած «Մշակի» մէջ Ախալցխայից «Հայ-կաթօլիկ» ստորագրութեամբ, թէև նորա միտքը նոյնպէս արձագանք էր մեր գաղափարին։ Այժմ մենք հարկաւոր ենք համարում հրապարակաւ յայտնել «Մշակի» ընթերցողներին, որ մեր յօդուածները տպվեցան «Մշակի» մէջ 1879 ամի № 193 և 205, 1880 ամի № № 26, 44, 77 և 118 համարներում։

Բացի դրանց, մեր երեք առանձին վերնագրով յօդուածներ ևս տպվեցան նորերումս «Մշակի» մէջ նոյն ստորագրութեամբ։

Նոյնպէս խնդրում եմ, որ այսուհետև ուղարկելի յօդուածների տակ ուղղակի մեր իսկական անունը ստորագրեցէք փոխանակ հայ-կաթօլիկ ստորագրութեան։

Պետրոս Բէպուրեան

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Մեր հայրենակից, դօկտոր Անդրէաս Արծրունի ստացաւ այս օրերս մի նոր պաշտօն Բերլինում, այն է Բերլինի կայսերական մինէրալօգիական մուզէի կուստօսի (կառավարչի) պաշտօնը։ Այդ տեսակ պաշտօններ առհասարակ նշանաւոր պաշտօններ են համարվում Գերմանիայում։

—

ՇՈՒՇՈՒՑ մեզ հաղորդում են որ մի միջակ կարողութեան տէր երիտասարդ սիրահարվում է մի աղջկայ հետ։ Տեղային հոգևոր կառավարութիւնը նրա և աղջկայ մէջ ազգակցութիւն գտնելով, պսակի հրաման չէ տալիս, թէև այդ տեսակ պսակներ հազարաւորներ կատարված են եղել Շուշու գաւառի մէջ։ Երիտասարդը ճարահատված վեր է առնում իր հարսնացուին, գնում է մի խուլ գիւղ և գտնելով այնտեղ մի բարեսիրտ քահանայ, տալիս է նրան 200 րուբլ և պսակվում է։ Հոգևոր իշխանութիւնը այդ պսակը անվաւեր է համարում և հրամայում է թէ հարսին և թէ փեսային հայոց եկեղեցուց լուծված համարել։ Բայց նրանք շարունակում են միասին ապրել և ունենում են զաւակ։ Հայ քահանաները չեն կամենում մըկրտել երեխային։ Ասում են որ ծնողները նպատակ ունեն մի օտար եկեղեցում մկրտել տալ իրանց երեխային։ Ո՞վ է մեղաւոր որ այդ ամբողջ ընտանիքը կանջատվի լուսաւորչական եկեղեցուց։

—

Այս օրերս հասաւ ԹԻՖԼԻՍ հայր Խորէն Ստեփանէն, որ ինչպէս լսեցինք ուղևորվում է Եւրոպա, մանկավարժութեամբ պարապելու համար։ Մի տարի արտասահմանում մնալուց յետոյ, հայր Ստեփանէն կը վերադառնայ Էջմիածին, որտեղ պիտի վարի ճեմարանի մէջ մանկավարժութեան դասատուի պաշտօնը։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ

Տիարպէքիրի Հայ բողոքական Պատուելի Պ. Թովմաս Պօյաճեանի ազգային զգացմանց և ինչ ինչ գործոց նկատմամբ «Մասիսի» մէջ հրատարակեալ տեղեկութիւնք այլ և այլ ակմբոց մէջ յուզում պատճառած լինիլ կը թուին։ Տպաւորութիւնք իրարմէ յոյժ տարբեր են. ազգասէրք ցաւ կը յայտնեն այնպիսի բարձր դիրք բռնող Հայազգւոյ մը վրայ, որ իւր ազդեցութիւնն իր ազգին օրինաւոր շահուց դէմ գործածելու մէջ յաջողութիւն ունեցած լինիլ կը թուի. ուրիշներ ալ «Մասիսի» հրատարակութիւնները չափազանցեալ կը նկատեն, և կը կարծեն թէ Պատուելի Թովմասի դէմ թշնամութիւն ունեցող մէկը պարզապէս խաբած է «զՄասիս», և վերջապէս, մոլեռանդք ոմանք ալ գչարելով կը հարցունեն թէ «Մասիս Լուսաւորչական լրագիր մը լինելով՝ ի՞նչ իրաւամբ այդ օրինակ հրատարակութիւններ կընէ Բողոքական պատուելիի մը դէմ։

Բայց «Մասիս», որ թէ՛ Կ. Պօլսոյ Ազգային Վարչութեան և թէ՛ գաւառական առաջնորդաց և իշխանութեանց արարքները կը քննադատէ, որ՝ իբրև ազգային ահուց նախանձախնդիր՝ պարտաւոր է ի հարկին ոչ մէկու դէմ իւր քննադատութիւնները չըխնայելու, որ երբեմն մինչև անգամ Հայոց Կաթողիկոսին արարքներուն դէմ կը խօսի, «Մասիս», կըսեմք, անշուշտ իրաւունք ունի քննադատելու Հայ-Բողոքական պատուելիի մ՚ընթացքն ալ, որքան բարձր դիրք ալ բռնած լինի նա։ Այս այնքան պարզ է՝ որ աւելորդ կը համարիմք երկար խօսիլ այդ նկատմամբ։ Գալով գրուած բաներուն մինչև ո՛ր աստիճան ճիշդ լինելուն, մեր էջերը բաց են Պ. Թովմաս Պօյաճեանի անձնական պաշտպանութեան համար ալ, զի մեք, ինչպէս ամէն անկեղծ Հայ, իրօք կը ցաւիմք որ Ազգին մի անջատեալ մասին գլուխը գտնուող այդպիսի կարևոր անձ մը, որ բարձրաստիճան օտարազգեաց ալ վստահութիւնը գրաւած է, ա՛յն աստիճան հակակիր զգացումներ ունեցած լինի ազգային օրինաւոր շահուց և իրաւանց նկատմամբ։ Ուստի, անտարակոյս յոյժ փափաքելի է որ Պատուելի Թովմաս Պօյաճեանի անձնական պաշտպանութիւնն աւելի զօրաւոր լինէր քան թէ անոր դէմ արուած որ և է անհատական կամ հաւաքական վկայութիւն, և «Մասիս մեծապէս ուրախ կը լինի եթէ ինք կարենայ գործիք մը լինիլ այս կարևոր խնդրոյն լիուլի լուսաբանութեան։

Առ այժմ, նոյն իսկ մեզ ուղղեալ քանի մը մանաւոր գրութիւնք մեծ զարմացում կը յայտնեն Պ. Թովմաս Պօյաճեանի վերընծայեալ հակազգային զգացմանց վրայ։ Ասոնցմէ հետևեալն, որ ազգասէր Վանեցւոյ մը կողմանէ գրկուած է մեզ, օգտակար տեղեկութիւններ պարունակելուն պատճառաւ արժան կը համարիմք նախ հրատարակել զայն, քան թէ յետ երկար սպասելոյ մը քանի մը ընթերցողաց մեր յայտնել անոնց ալ իւր մասնաւոր ոճին գալոյս։

«Խմբագիր Տէր.—Ձեր յունիս 19 թուականաւ և «Բրդահայք» վերնագրով յօդուածը ցաւօք սրտի կարդացի, ուր կը տեսնեմ թէ Տիգրանակերտի Բողոքական պատուելի Թովմաս էֆէնտի Պօյաճեան, Անգլիական հիւպատոս Պ. Թրօթթըրի տեղեկութիւններ տալով, ժխտեր է եղեր Հայաստան, Հայ ազգ, Հայ լեզու ևայլն, և մինչև անգամ համարձակեր է այնպէս ցուցնել իբր թէ Հայոց գանգատած հարստահարութիւնք յոյժ չափազանցեալ բաներ են ևայլն ևայլն։

«Արդ, Խմբագիր տէր, այսօր Վանայ քանի մը վիճակագրական տեղեկութիւնք կը հաղորդեմ ձեզ, որովհետև ես ալ հոն ծնած եմ, եթէ ընդունիք, Կարնոյ և Բաղեշի վրայօք ալ բաւական տեղեկութիւններ կրնամ տալ։

«Վան քաղաքի և Այգեստանի բնակիչք հինգ մասէն երեք մասը Հայ և երկուսը Թուրք են. Քուրդ ոչ գոյ. Վանայ մօտակայ գլխաւոր մեծ գիւղեր, Աւանց գիւղի ծովեզեր բնակիչք Հայ. Շահ-Պաղի բնակիչք Հայ. Սըհակայ բնակիչք Հայ. Այգեստանի Շամիրամակերտ (Շամիրամ մահալլէսի) կոչուած մասն, որ բոլորովին Հայոց ձեռքն էր, իւր գեղեցիկ դիրք պատճառաւ բռնութեամբ գրաւեցաւ Թրքաց կողմէ. Արտամէտ՝ Հայ և Թուրք խառն։

«Վանայ արհեստաւորք, ոսկերիչք Հայ են, պատմաճիք Հայ են, Թօհաճիք և Մըլխթարք Հայ են, հիւսն (տիւրկէր) և ընդհանուր շինութեանց գործաւորք Հայ են, կտաւագործք և հացագործք Հայ են։ Իսկ մսավաճառք տաճիկ են, և նպարավաճառք և կօշկակարք կէս Տաճիկ և կէս Հայ են, դերձակք Հայ են։

«Հայք ունին Վանայ մէջ տասներկու եկեղեցի և ութ դպրոց, հարիւրաւոր օտար լեզուաց հմուտ աշակերտներ հասուցած են և կը հասցնեն։ Իսկ Քո՞ւրդք ուր են.— Վանէ 10 կամ 12 ժամ հեռաւորութեամբ Խօշապ, Կոտոր, ինչպէս նաև Հէքքեարիի և Խիզանու կողմեր կը գտնուին։ Թրօթթըրին պարծենցուցած Քուրդերն իրաւ քաղաքակրթութեան գործիք եղող սա՞րքն են. այն կողմի գիւղերուն մէջ կը գտնուի Քրդերէն խօսիլ գիտցող Հայ, և ասոնց մի փոքր մասը գլուխնին ձերմակ քիւլահ կը դնեն, և վրան ալ խեղ մը ճաղմաներ կը պլլեն, կարծեմ Պատուելին Քուրդի կերպարանօք Հայ ըսած այս պիտի ըլլայ. բայց ասոր պատճառը պիտի բացատրեմ։ Մեծագոյն մասը գլուխնին արախչին և գունաւոր մազէ շալվար կը հագնին որ Քրդացմէ բոլորովին տարբեր են։ 1845 ին, երբ Պէտըրխան և խան Մահմուտ պէկերը ապստամբեցան, գրեթէ բոլոր Վանայ գիւղերուն տիրեցին, այն ատեն խեղճ Հայն արդեօք կը համարձակէ՞ր «Հայ եմ» ըսելու. հագուստին փոխելէ զատ՝ անուննին անգամ կը փոխէին վասն փրկութեան հոգւոյ։ Այս Հայոց տեղ եթէ ուրիշ մէկը ըլլար, լեզուն և ազգութիւնը թողլէն ետք կրօնքն ալ կը ձգէր մէկդի կ՚ըլլար։ Բարեբաղդաբար այս երկրի Հայերն իրենց ազգութիւննին, լեզունին, մանաւանդ Սուրբ կրօնքին անշարժ պահած են, և թէ տգիտութիւնն անոնց յանցանք գրուի, այն ալ հարստահարութեան արդիւնք ըլլալուն տարակոյս չը կայ։ Ուստի մինչև ցայժմ դասատու մը չէ համարձակած յիշեալ գիւղերը մնալու։ Այսուամենայնիւ դարձեալ յիշեալ գիւղաց Քուրդ բնակիչներուն մեծ մասը նամակնին Կ. Պօլսոյ Հայոց գրել կուտան հայերէն տառով։ Ո՞ւր են ուսեալ Քուրդք, արհեստաւոր Քուրդք, քաղաքացի Քուրդք. Հա՞յք են ամենէն աւելի քաղաքակրթութեան մօտ թէ Քուրդք։ Այս յայտնի իրողութիւնն ընթերցողաց կը թողում։

«Արդ, Տէր խմբագիր, տկար գրչով մը այսչափ բան մը գրելն ալ մեծ աշխատութիւն ըլլալուն տարակոյս չը կայ։ Կը յուսամ որ այս յօդուածս կը հրատարակէք՝ իբրև թարգման Ձեր «Բրդահայք» յօդուածին մեզ ներշնչած զգացմանց։

Գոհութեամբ կը հրատարակեմք նաև հետևեալ նամակ, զոր արժանահաւատ ազգային մը գրած է, և բարի վկայութիւններ կը պարունակէ Պատուելի Պ. Թովմաս Պօյաճեանի վրայ։

«Հինգշաբթի և ուրբաթ աւուր թիւերնուդ մէջ՝ Պատուելի Պ. Թովմաս Պօյաճեանի վերաբերեալ Բ. և Բ. Պ. Բ. ստորագրութեամբ յօդուածները զարմանք և ցաւ պատճառեցին ինձ։

Պատուելի Պ. Թովմաս Պօյաճեան, թէև բաժանեալ մեր ազգային եկեղեցիէն և երէց Բողոքական Հայոց, տասն տարիէ չափ առաջ Անգղիա գտնուած միջոցին, գինքն ՚ի մօտոյ ճանչցայ, և սոյն երկրին եկեղեցեաց մէջ մեր հայրենի փառաց նուիրած քարոզներն և մեր մասնաւոր տեսակցութեանց մէջ իւր հայրենասիրական ոգին իմ վրաս խորին տպաւորութիւն մի ըրած ըլլալուն, արդարութեան պարտք մի կը համարիմ խոստովանիլ որ իրեն դէմ գրուածները ինձ համար լիովին անհաւատալի են, և յարգոյ Ցօդուածագրերն լաւ կ՚ընէին նախ փաստերն առաջ բերել, և յետոյ գինքը ամբաստանել։»

ԹՈՒՐՔԻԱ

Լրագիրները հաղորդում են Լօնդօնից, որ յուլիսի 12 (24) անգլիական համայնքների ժողովում առաջարկվեցաւ ժողովին քննել Փոքր-Ասիային և Հայաստանին վերաբերեալ դօկումէնտները։ Այդ առիթով Չարլս Դիլկ մատնացոյց արաւ այդ նահանգներում տիրող անտանելի դրութեան վրա և աւելացրեց որ զեղծումները որոնք գործվում են այդ նահանգներում այնքան մեծ են, որ նրանց չափազանցել անհնարին է։ Բ. Դրան խոստումներով, Դիլկի խօսքերին նայելով, Անգլիան գոհ չէ կարող լինել։ Ներկայ ժամանակում անհնարին է դեռ ևս ասել թէ ինչ քայլեր կը գործի Անգլիան, բայց հաստատ կարելի է կարծել, որ նա կընթանայ միւս պետութիւնների հետ միասին և կը գործի նրանց հետ համաձայնութեամբ։ Գլադստօն յայտնեց հետևեալը։ «Առանց եւրօպական համաձայնութեան հետևանքին հասնել չէ կարելի։ Այն ամէն լաւ արդիւնքները, որոնց հասաւ դիպլօմատիան Արևելքում, կարող էին միայն ընդհանուր եւրօպական համաձայնութեամբ ձեռք բերվել։»

«Temps» լրագրում կարդում ենք մի թըղթակցութիւն Կ. Պօլսից, որից քաղում ենք հետևեալ տեղը։

Ձեզ յայտնի է արդէն թէ ինչ է պատասխանել Բ. Դուռը եւրօպական պետութիւնների համաձայն գրութեան երրորդ կէտին, որ վերաբերվում է Հայոց խնդրին։ Այդ պատասխանը յանդգնաբար ստում է ճշմարտութիւնը։ Այդ թուղթը հաւատացնում է որ քիւրդերը ձնշողներ չեն և որ մահմետական ազգաբնակութիւնը Հայաստանում կազմում է ընդհանուր ազգաբնակութեան թւից 79%, այն ինչ հայերը միայն 17% են։ Դորան մենք կը պատասխանենք բերելով այստեղ թէ եւրօպական հիւպատոսների զեկուցումներից և թէ Հայոց պատրիարքարանի վիճակագրութիւնից վեր առած թւանշաններով Էրզրումի, Վանի և Դիարբէքիրի վիլայէթների ազգաբնակութեան մասին։ Այդ երեք վիլայէթներում հայերը 1,630,000 թւով են, թիւրքերը 530,000, քիւրդերը 120.000 և զանազան մանր ցեղեր, ինչպէս յոյները, ասորիներ, եզիդներ և այլն միասին վեր առած 82,000 թւով են։»

Ուրեմն այդ թւանշաններից պարզ երևում Աբէդդին-փաշայի և դաւաճան Դաղեան բէյի պատասխանի բոլոր սուտը, որովհետև հայերը բուն Հայաստանի երեք վիլայէթներում 1,630,000 լինելով, մի միլիօնով աւելի շատ են, քան նոյն երկրի բոլոր միւս ազգերը, որոնք միասին վեր առած կազմում են միայն 732,000 հոգի։

Եւ չը պէտք է մոռանալ որ հայերի այդ թւի մէջ հաշված են միմիայն լուսաւորչական հայերը, իսկ միւս քրիստոնեայ կրօններին պատկանող հայերը, նոյնպէս և մահմեդական հայերը հաշված չեն։

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆԻՑ

ԼՕՆԴՕՆ, 21 յուլիսի։ Գլադստօն ծանր կերպով հիւանդացաւ դէպի ձախ կուրծքը արիւնհոսութեամբ, որ տենդային բնաւորութիւն էլ ունի։

ՍՊԱՍՍԿՕՅ ԳԻՒՂ (Ռեազանի նահանգ), 21 յուլիսի։ Տիկին Սկօբօլեվի մարմինը Ռանենբուրգ կայարանից գիւղացիները ձեռքերի վրա տարան և Սպասսկօյ գիւղի մէջ թաղեցին իր ամուսնի մօտ։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 21 յուլիսի։ Պետական բանկի 5% տոմսակը առաջին շրջանի արժէ 93 ր. 75 կ., երկրորդ 92 ր., երրորդ 93 ր. 50 կ., չորրորդ 92 ր. 87 կ., Ներքին 5% առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 223 ր. 50 կ., երկրորդ 222 ր. 75 կ., արևելեան առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 91 ր., 25 կ., երկրորդ 90 ր., 77 կ., ոսկի 7 ր. 87 կ.։ Ռուսաց 1 րուբլ Լօնդօնի վրա արժէ 24, 91 պէնս, ռուսաց 100 ր. Բերլինի վրա արժէ 126 մարկ 25 պֆ., Համբուրգի վրա 212 մարկ. 50 պֆ. Փարիզի վրա 263 ֆրանկ. 25 սանտիմ։ Բօրսայի տրամադրութիւնը թոյլ է։

Խմբագիր—հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ